Runor i puts

- några nyfynd från Gotland och Västergötland

Magnus Källström

Runes in plaster. Some new finds from Gotland and Västergötland. This article presents and discusses runic inscriptions in plaster found in medieval churches in Sweden. In the last five years no less than about 25 previously unrecorded runic inscriptions have been noted on Gotland. Most of them were uncovered in conjunction with church restorations, some as old as the 1930s and 1940s, but they have remained unknown for several reasons.

The new material consists mainly of rather short inscriptions as personal names or invocations of Virgin Mary, but there are also some more extensive inscriptions as a quotation of the first part of the prayer *Ave Maria* or the text "William was his name, who was here", both from Hejnum church.

Except for Gotland and Skåne plaster inscriptions with runes are rather rare in Sweden, but this does not necessarily reflect the original situation. In two churches in Västergötland – Kinneved and Saint Olof's church in Falköping – there are examples of several runic inscriptions in plaster, uncovered more than fifty years ago, but unnoticed by the runic research up to now. Finally, there is also a brief discussion of the total lack of plaster inscriptions from the churches in Central Sweden around Lake Mälaren and some short suggestions for further research on this topic.

En inte helt obetydlig del av Sveriges medeltida runinskrifter utgörs av runor som har ristats, skrivits eller målats på putsade ytor. En sökning på materialet kalkputs i den senaste utgåvan av Samnordisk runtextdatabas (2014) ger 103 träffar från det medeltida Sverige (inberäknat Gotland och Jämtland), vilket motsvarar ca 15% av det svenska runmaterialet från medeltiden. Om man även inkluderar de landskap som under denna period tillhörde Danmark tillkommer ytterligare 46 poster, samtliga i Skåne (se tabell 1).

Det är alltså två landskap inom Sveriges nutida gränser som dominerar när det gäller denna typ av runinskrifter: Gotland och Skåne. Skillnaden dem emellan är dock mycket större än vad tabellen ger sken av. Vid publiceringen i *Gotlands runinskrifter*

Downloaded by 216.73.217.143 2026-11-04 08:43:25

Tabell 1: Runor ristade eller målade på puts enligt Samnordisk runtextdatabas.

Landskap	Antal poster
Skåne	46
Småland	6
Öland	5
Gotland	82
Västergötland	3
Östergötland	5
Västmanland	1
Jämtland	1
Summa:	149

valde man nämligen i regel att uppta alla putsinskrifter i en kyrka under ett och samma nummer, men med olika undernummer och denna gruppering har bibehållits i runtextdatabasen. G 104, som representerar ristningarna i Lye kyrka på södra Gotland, omfattar exempelvis inte mindre än 40 separata inskrifter. Räknar man i stället varje enskild putsinskrift, vilket man ju rimligtvis bör göra och dessutom inkluderar några ännu orapporterade exempel, uppgår antalet på Gotland till över 200. I Skåne har däremot varje inskrift registrerats separat i databasen och landskapet har alltså bara en fjärdedel jämfört med vad som är känt från Gotland. Med detta sätt att räkna kommer också putsinskrifterna att utgöra nästan en tredjedel av det svenska runmaterialet från medeltiden.

Detta är utan tvivel en inskriftsgrupp som inte kan ignoreras och som förtjänar en större uppmärksamhet än den normalt brukar få. Samtidigt finns det en hel del problem att övervinna. Exempelvis är inskrifterna många gånger skadade och därför ibland ganska svåra att läsa. Det är inte heller alltid som det går att komma fram till någon tolkning, vilket kanske kan avskräcka forskaren från att offra alltför mycket tid och tankemöda på dem. Samtidigt är det ofta genom att noggrant läsa och dokumentera dessa inskrifter, som man faktiskt kan komma vidare i tolkningsprocessen, vilket jag hoppas ska framgå av denna artikel.

Nyfynd från Gotland

De flesta putsinskrifter finns som nämnts på Gotland och huvuddelen är publicerade i Gotlands runinskrifter, antingen i de två tryckta delar som har utkommit eller i det preliminära manus till den sista delen, som sedan ett tiotal år tillbaka finns tillgängligt på Internet. Det finns dock fortfarande en hel del kvar att upptäcka och undersöka. Detta har jag själv erfarit under de senaste fem-sex åren då jag periodvis har haft min arbetsplats förlagd till Visby och Gotland. Även om det gotländska medeltidsmaterialet inte hade någon särskilt framträdande roll i mitt forskningsprojekt, passade jag på att orientera mig i de gotländska runinskrifterna och försökte besöka så många av öns kyrkor som möjligt. Påfallande många gånger stötte jag vid dessa tillfällen på tidigare oregistrerade putsinskrifter

Downloaded by 216.73.217.143 2026-11-04 08:43:25

inne i kyrkorna[1]. Senare efterforskningar i ATA i Stockholm visade att jag sällan var den förste att se dem, utan de hade inte oväntat framkommit vid olika restaureringsarbeten. Ibland var de explicit omnämnda i restaureringsrapporterna, andra gånger kunde man sluta sig till att de måste ha avtäckts i samband med en viss åtgärd. Att kunskapen om dessa nyfynd aldrig nått vidare till forskarvärlden trots att arbetet med *Gotlands runinskrifter* har pågått under samma period kan tyckas märkligt, men det finns uppenbarligen en mängd olika orsaker.

I några fall rör det sig om riktigt gamla fynd. I boken *Skeppsristningar på Gotland* (Busch et al. 1993) ser man exempelvis i renritningarna av skeppsbilderna från Ala kyrka (s. 41, 46) också några korta rader med runor. Ristningarna finns i kyrkans tornkammare och togs fram i samband med restaureringsarbetena efter en förödande brand 1938 (fig. 1). Märkligt nog saknas dessa ristningar i det första bandet av *Gotlands runinskrifter* (1962), trots att det i *Sveriges kyrkor* (SvK 4 (1959) s. 624 ff.) omtalas att det finns putsristningar i kyrkan. Anledningen är förmodligen att endast figur- och skeppsristningarna blir behandlade och att inget nämns om runor.

Ett annat exempel finns i Sanda kyrka, där en tvåradig inskrift är ristad på den norra innerväggen i sakristian. Jag fick först kännedom om denna ristning genom en förfrågan i mars 2012, men efterforskningar visade att den hade framkommit



Figur 1. Runorna på nordväggen i tornkammaren i Ala kyrka, Gotland, vilka framkom vid restaureringen efter branden 1938. Till höger ser man namnet Lafrans och under masten står Maria. Notera också pentagrammet nedtill till vänster. Foto Magnus Källström.

Downloaded by 216.73.217.143 2026-11-04 08:43:25

redan 1956 i samband med den då pågående renoveringen. I sin handskrivna rapport från restaureringen har nämligen konservatorn Erik Olsson i Sanda (1956) bl.a. noterat följande från sakristian: »Norra väggen en text som är mycket förstörd […], under denna ristade runor». Den korta uppgiften har uppenbarligen blivit förbisedd och inskriften saknas därför i andra delen av *Gotlands runinskrifter* (1978), där övriga runinskrifter (G 181–184) från kyrkan behandlas. Att ristningen kunnat undgå uppmärksamhet under så lång tid beror säkert också på att den finns i sakristian, en plats som få personer har anledning och möjlighet att besöka.

Ett tredje exempel på ett fynd av äldre datum kan beskådas i Anga kyrka och anmäldes till Runverket i november 2013. I detta fall rör det sig om tre korta runföljder ristade på den västra långhusväggen. Några arkivuppgifter om dessa ristningar verkar inte finnas, men en del av runföljderna går att urskilja ett fotografi i ATA från 1946 av de medeltida väggmålningarna på samma vägg. Fotografiet togs i samband med kyrkans restaurering och visar att ristningarna måste ha framkommit i samband med att målningarna preparerades fram. Givetvis bör någon ha sett dem redan då, men förmodligen hamnade de i skuggan av den sensationella upptäckten av de långa målade runtexterna G 119 och G 120 på långhusets nord- och östvägg, där den förstnämnda räknar upp alla de bönder som hade bidragit till med körslor till kyrkbygget.

Även från senare kyrkorestaureringar finns fynd, som verkar ha glömts bort. Så är fallet i Garde kyrka, där en inskrift sedan gammalt finns registrerad på den södra delen av valvbågen mellan långhuset och tornet (G 107D). Av anteckningar i Fornminnesregistret (FMIS) framgår dock att det på samma yta finns ytterligare en rad med runor (Raä 27:2), som måste ha upptäckts senare. Att denna ristning inte uppmärksammades vid Runverkets granskning inför publiceringen i det första bandet av *Gotlands runinskrifter* (1962) beror utan tvivel på att endast en liten del av den yngre putsen då var avlägsnad från valvbågen (se GR 1 pl. 53). Resten togs bort vid restaureringen 1968, även om det inte finns några uppgifter i konserveringsrapporten om att ytterligare ristningar då skulle ha framkommit (Olsson 1968). Vid mitt besök 2010 lade jag märke till att ännu en kort inskrift på samma putsyta och att det även fanns runor på den norra delen av samma valvbåge. Inte heller dessa inskrifter är egentligen några nyupptäckter, utan flera av dem har jag senare återfunnit i det fotomaterial från restaureringen som förvaras i ATA.

Sommaren 2010 noterade jag också tidigare oregistrerade putsristningar i Mästerby, Träkumla och Halls kyrkor. I det förstnämnda fallet handlade det om ett återfynd av en tidigare känd ristning (G 190B), men också om ett nyfynd. Runorna

Downloaded by 216.73.217.143 2026-11-04 08:43:25

är ristade på korets nordmur, där den sedan gammalt kända G190A finns och av en rapport från kyrkans restaurering 1991–92 framgår att man hade iakttagit runor på denna yta i samband med rengöringen. Från Träkumla kyrka fanns sedan tidigare inga som helst registrerade runinskrifter, men när lyste in med min ficklampa i en nisch i kyrkans norra kormur såg jag fem runor i den ena smygen. Senare efterforskningar visade att ristningen hade framkommit vid en restaurering 1998 och den fanns också omtalad och avbildad i restaureringsrapporten (Gelotte 1999). Detta gällde däremot inte de mycket svaga runor på väggen till höger om nischen och som upptäcktes av min då åttaåriga dotter när vi tillsammans besökte kyrkan för att fotografera de runor som jag tidigare hade lagt märke till. Runorna i Halls kyrka finns också i anslutning till en nisch i korets nordmur och måste ha tagits fram i samband med kyrkans renovering 2007, men är vad jag har kunnat se inte alls omnämnda i restaureringsrapporten (Borgö & Boman 2008).

Naturligtvis finns det också ristningar som har upptäckts i samband med renoveringar och där vi har fått reda på dem omedelbart. Ett exempel är den inskrift som i slutet av februari 2015 upptäcktes i sakristian till Hejnums kyrka, ett annat de runor som framkom i Björke kyrka i maj samma år.

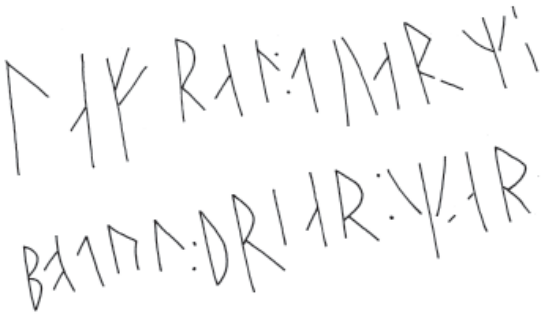
Räknar man ihop alla de ristningar som på detta sätt har registrerats under de senaste fem åren blir det inte mindre än ett 25-tal tidigare okända runinskrifter, vilket inte är något obetydligt nytillskott.

Runtexterna

Vad säger då de nyfunna putsristningarna i de nämnda Gotlandskyrkorna? Många är ganska korta och en hel del består av enstaka personnamn. Ofta rör det sig om namn som är välkända i de gotländska runinskrifterna som *Iohan* (**iuan** Ala), *Lafrans* (**lafranz** Ala) samt troligen *Iakobr* (**ia-ạbr** Anga), men det förekommer även en del mer ovanliga namn som *Olle* (**olli** Anga) och kvinnonamnet *Sigunn* (**sikuṇ** Mästerby). Svårbedömd är runföljden **lambi** som finns i Ala kyrka och som kan uppfattas som en motsvarighet till det fsv. binamnet *Lambe*, men också som en kortform av det tyska namnet *Lambert*. En annan möjlighet är att det inte alls rör sig om något namn, utan om en böjningsform av fgutn. *lamb* ’får’.

Ett återkommande namn i de nyfunna inskrifterna är *Maria*. Det förekommer i inskrift ristad på utsidan av Lye kyrka (**maria --**…), i Ala kyrka (**maṛia**) och åtminstone ett par gånger i Garde kyrka (skrivet **m͡aria** resp. **maria**). Givetvis avses jungfru Maria och både i Ala och Garde finns även mariasymboler i form av pentagram. I några av inskrifterna citeras delar av bönen *Ave Maria* på latin som i Hall (**ạue ma**) och i Garde (**a͡ue maṛ--**). Ett ovanligt långt citat finns i den ristning som 2015 upptäcktes i sakristian i

Downloaded by 216.73.217.143 2026-11-04 08:43:25



Figur 2. Renritning av ristningen i sakristian till Sanda kyrka, Gotland. Teckning Magnus Källström.

Hejnums kyrka: **afemᾱriᾱgraṭia | blena--minum | ...ṭi̱ṭku-iṇmuli-ribus** *Ave Maria, gratia plena, Dominus [tecum. Benedicta tu] in mulieribus.* »Var hälsad, Maria, full av nåd, Herren är med dig. Välsignad är du bland kvinnor". Texten är skriven i tre rader, som ska läsas nedifrån och upp och det är tydligt att den som har ristat runorna har haft problem med vissa av de latinska ordformerna. Bland annat ser det ut att ha stått *Dominum* i stället för det väntade *Dominus*. I Garde kyrka finns en bön riktad till jungfru Maria, vilken i stället är avfattad på folkspråket. Den lyder: **h--lp mᾱria -uz moḍir** *H[ial]p Maria [G]uðs mōðir* »Hjälp, Maria, Guds moder.»

Om man undantar de just nämnda bönerna är längre texter ovanliga i det nytillkomna materialet, men det finns några lysande undantag. En ristning i Hejnums kyrka, som varit känd sedan år 2000 och som i manuset till den tredje delen av Gotlands runinskrifter (GR 3 ms) har presenterats med en preliminär läsning (G 347d), blev 2012 framprepparerad i sin helhet och visade sig ha ett i klottersammanhang klassiskt budskap: **uil--mbr : hit : han : sum : u-r hier** »Viljam hette han som var här» (Källström 2013 s. 83). Det är dock möjligt att inskriften inte alls är så prosaisk som den först kan tyckas. Kanske är det prästen i Hejnum som själv har ristat runorna och inskriften kan i så fall jämföras med den ristning som sedan gammalt är känd från Norrlanda kyrka (G 152): »Herr Johan (från) Lunde, han ägde mig (dvs. var sockenpräst) i tio år.»

Mer förbryllande är innehållet i ristningen från Sanda kyrkas sakristia, där det står: **lafran : tuar m- | botul : þriar mar** »Lafrans två mark. Botulv tre mark» (fig. 2). Vad som avses med dessa uppgifter är oklart. Kanske rör det sig gåvor till kyrkan eller om fordringar som de nämnda personerna hade att inkräva för något arbete. Särskilt intressanta är de nedslipade formerna

Downloaded by 216.73.217.143 2026-11-04 08:43:25

av namnen *Lafrans* och *Botulf* som av allt att döma speglar ett lokalt uttal av dessa namn.

Andra runföljder är svårare att ge en säker tolkning. Runorna **sitṭ** i Ala kyrka kan återge imperativformen av verbet *sitia* 'sitta' och i den ena inskriften i Träkumla läser man ett inledande **hi-r**, som förmodligen ska tolkas adv. *hier* 'här'. I det första fallet kan inskriften vara oavslutad, i den senare är fortsättningen numera i stort sett förstörd. Vad som är slående med de nyfunna inskrifterna är att ytterst få verkar sakna språklig mening. Den förbryllande runföljden **ssiaadab** i Anga måste dock räknas till denna grupp, även om man nog inte ska utesluta att det kan ligga en djupare tanke bakom denna inskrift. Den senast funna ristningen i Björke kyrka är tyvärr så skadad att det inte går att få något sammanhang, men det betyder inte att något sådant aldrig har funnits.

Några förbisedda putsristningar från Västergötland

Västergötland har trots sina många och tidiga kyrkor mycket få kända runristningar i puts. I *Västergötlands runinskrifter,* som gavs ut 1940–70, finns endast en sådan ristning upptagen. Det rör sig om en kort inskrift i Kinnevedums kyrka, som påträffades vid restaureringsarbeten 1963 (Vg 209). Inskriften lyder **mar-** och har med tvekan tolkats som namnet *Maria*. Formen på den sista oidentifierade runan tyder dock på att det kanske snarare står **marto** eller **martn**. År 1973 påträffades vid undersökning av Dverstorps kyrkoruin ett litet putsstycke med runorna **...mar...**, vilket också har antagits kunna vara en del av namnet *Maria* (Gustavson & Snædal Brink 1979 s. 247).

Av dessa mycket sparsmakade fynd får man lätt intrycket av att det var ovanligt att man ristade i putsen i västgötakyrkorna, men det finns en del förekomster som talar för det motsatta. I ett par artiklar från 2000-talet publicerade konstnären Dan Malkolmsson (2006, 2007) ett antal runristningar från Kinneveds kyrka vid Kinnarp. Inskrifterna finns i den östra smygen av en hög nisch i korets södra vägg. Nischen var tidigare igenmurad och upptäcktes i samband med kyrkans restaurering 1951–53. Förmodligen var det också då som ytan med ristningar togs fram, även om det inte nämns i den kortfattade konserveringsrapporten (Hellström 1954).

Sammanlagt rör det sig i Kinneved om åtta runföljder. De flesta är mycket korta och består bara av ett par tre runor som t.ex. **kar**. Denna runföljd förekommer två, kanske tre gånger och tolkas enklast som en motsvarighet till det runsvenska mansnamnet *Kārr* 'Kår. Det är dock inte omöjligt att det också kan handla om substantivet fsv. *kar* n. 'kar' och syfta på dopfunten. En ensam bindruna **aue** *Ave* är givetvis början av änglahälsningen, medan andra runföljder är svårare att få mening i. Den enda längre texten lyder **guþokuarfr-...** och ska utan

Downloaded by 216.73.217.143 2026-11-04 08:43:25

tvivel tolkas som *Guð ok vār fr[ū]* … »Gud och vår fru …». En direkt motsvarighet till denna formulering förekommer i en putsristning i Vä kyrka i Skåne (Moltke1985 s. 432), där man bl.a. kan läsa **guþ : o͡k : u[or : f]ruh[a] : …m…** »Gud och vår fru …».

Förmodligen har de funnits fler ristningar i nischen än dem som är synliga i dag. Ristningarna har nämligen varit täckta av ett yngre putslager med dekorativa målningar från 1600-talet, vilket fortfarande sitter kvar på en del av väggytan. I den motsatta västra smygen är ingen gammal puts framtagen, men det verkar osannolikt att inte denna yta också skulle ha utnyttjats för ristning. Det som i dag är en nisch har under ett tidigt skede av kyrkans historia varit en genomgående portal (Malkolmsson 2007 s. 37) och det är förmodligen från denna tid som ristningarna stammar.

I S:t Olofs kyrka i Falköping finns i korets sydvägg en liknande portal som den i Kinneved. Även denna var tidigare igenmurad och upptäcktes först 1959 i samband med kyrkans restaurering. När stenarna i igensättningen avlägsnades framkom putsade ytor tillhörande en äldre igensättning, som hade gjorts redan under medeltiden. Eftersom det på dessa ytor fanns »äldre inristningar» beslöt man »att bibehålla denna nisch i konserverat skick», som det står i rapporten (Wideen 1960). Däremot nämns inget om att det fanns runor bland ristningarna, vilket förklarar hur även dessa inskrifter har kunnat undgå Runverkets uppmärksamhet trots att arbetet med utgivningen av *Västergötlands runinskrifter* pågick just under denna tid. I stället blev de precis som i Kinneved bekanta



Figur 3. Latin med runor i S:t Olofs kyrka i Falköping, Västergötland. I mitten ser man den runföljd som börjar med runorna **kuis͡sum**. *Foto Magnus Källström.*

Downloaded by 216.73.217.143 2026-11-04 08:43:25

först på 2000-talet. Givetvis har runorna vara kända lokalt inom kyrkan, men man har tydligen tvekat om deras ålder. Vid mitt besök 2014 fick jag t.ex. frågan om de inte kunde vara ett verk av senare tiders konfirmander. Detta är dock helt uteslutet – med ett lysande undantag! I den västra smygen finns en bakvänd stupad **f-**runa, där ristningsspåren lyser vita, vilket visar att den måste ha tillkommit i modern tid.

De runtexter som förekommer i den igensatta portalen i S:t Olofs kyrka har skiftande innehåll. I den östra smygen finner man exempelvis namnet *Johannes* (skrivet **iohanes**), som kan syfta på aposteln eller evangelisten, men som givetvis också kan avse någon vanlig dödlig. På samma yta finns även den något svårlästa runföljden **raþmik** *Rāð mik*, som man först är frestad att tolka som »Tyd mig!», men där nog tolkningen »Råd mig!» eller »Hjälp mig!» ligger närmare till hands. I den västra smygen förekommer flera runföljder som tycks vara ristade på latin. En av de längre texterna inleds med runföljden **kuissum** (fig. 3) som av allt att döma återger latinets *Quis sum*? »Vem är jag?» Ovanpå den första **s-**runan har dock någon vid ett senare tillfälle ristat ett tecken som påminner en stupad bakvänd **f-**runa. Det handlar här inte om det sentida tillägget på samma skriftyta som nämndes ovan, utan förmodligen om en variant av den stungna **d-**runan. Någon har alltså redan under medeltiden ändrat texten så att det i stället står *Quid sum*? dvs. »*Vad* är jag?». Troligen finns något samband med den fråga som kyrkofadern Augustinus ställde till Gud i sina *Confessiones* (bok X, kap. 17): *Quid ergo sum, deus meus? Quae natura sum*? »Vad är jag, min Gud? Vilket slags väsen är jag?» Det är alltså en betydligt mer avancerad begreppsvärld som här möter jämfört med de enkla citaten av änglahälsningens två första ord *Ave Maria*. Särskilt intressant är den rättelse som någon har gjort av den först ristade texten och där man kan ana spåren av en teologisk diskussion.

Den genomgående portalen i S:t Olof har som nämnts satts igen redan under medeltiden, men man har då skapat en liten välvd nisch med en fyrkantig glugg mot kyrkogården (fig. 4). I en tidningsartikel som publicerades medan renoveringen ännu pågick (Skaraborgs Läns Tidning 2/7 1960) framfördes idén om att det skulle röra sig om en kommunionsglugg och i en senare kyrkobeskrivning talas om »ett kommunionsställe för spetälska» (S:t Olofs kyrka 1985 s. 7).

Det är i detta sammanhang intressant att uppmärksamma de ristningar som finns i den välva nischen. Högst upp ovanför den fyrkantiga gluggen står det latinska ordet *Deus* »Gud» ristat med runor (**deus**) och på ytan till höger om gluggen ser man ett ristat rutmönster samt ett pentagram. Det senare bör givetvis i detta sammanhang vara en mariasymbol. Rutmönstret är svårare att tolka, men tankarna går till ett nät eller galler. Kanske har gluggen

Downloaded by 216.73.217.143 2026-11-04 08:43:25

i stället haft någon funktion i samband med bikten, vilket också skulle kunna förklara varför smygarna i den välvda nischen har olika vinklar.

Några iakttagelser

Som framgick redan av den inledningsvis presenterade tabellen är putsristningar mycket sällsynta på det svenska fastlandet, undantaget Skåne. Småland, Öland, Västergötland och Östergötland har bara en handfull vardera och i Mälardalen finns det bara ett enda exempel (Vs 8 från Västerås domkyrka i Västmanland). Däremot verkar denna typ av runinskrifter vara helt okända i Södermanland och Uppland, trots att det i båda dessa landskap finns medeltida runinskrifter av annan typ från de kyrkliga miljöerna. Det närmaste man kommer är ett antal runliknande bomärken som finns ristade i och runt en infälld stock med relikgömma i vapenhuset till Solna kyrka utanför Stockholm, men det rör sig här just om bomärken, inte riktiga inskrifter (Gustavson 1968).

Det är svårt att tro att den nuvarande geografiska fördelningen av putsinskrifterna i Sverige speglar ett ursprungligt förhållande, vilket också exemplen från Kinneveds och S:t Olofs kyrkor i Västergötland ger en tydlig påminnelse om. Dessa ristningar kan mycket väl mäta sig med dem man finner i Gotlands och Skånes kyrkor och de kan knappast ha varit de enda. Förmodligen skulle man med lite arbete kunna spåra upp fler exempel. Skriftytorna i Kinneved och Falköping har ju funnits tillgängliga i mer än ett halvsekel utan att någon riktigt verkar ha förstått vilken typ av ristningar det rör sig om.

Märkligast är dock den närmast totala frånvaron av denna typ av ristningar i landskapen runt Mälaren. Man undrar om den typ av run-



Figur 4. Den välva nischen i den igensatta portalen i S:t Olofs kyrka. Foto Magnus Källström.

Downloaded by 216.73.217.143 2026-11-04 08:43:25

klotter som påträffas i Skåne och på Gotland aldrig har förekommit i Uppland och Södermanland eller om det kan bero på en dokumentations- och forskningslucka. Med tanke på de många kyrkorenoveringar som har utförts verkar det osannolikt att ristningar av denna typ helt skulle ha förbisetts. Den troligaste förklaringen är i stället de kan ha försvunnit i samband med ombyggnationer och omputsningar redan under medeltiden. Av fynden att döma har den medeltida runkunskapen i Mälardalen inte alls varit så livskraftig som på Gotland, där runorna brukades långt in på 1500-talet. I Uppland och Södermanland är det få runinskrifter som kan dateras till en senare tid än 1300-talet. Många kyrkor i Mälardalen har också senmedeltida väggmålningar och har det en gång funnits äldre ristningar i dessa kyrkor så är de numera antingen förstörda eller ligger dolda under de putslager som bär väggmålningarna.

Putsristningar i profana byggnader?

Runor i puts har i Sverige hittills bara iakttagits i kyrkliga byggnader, trots att de också borde kunna förekomma i profana stenbyggnader med putsade ytor. På Gotland finns skeppsristningar registrerade från några sådana byggnader (se Busch et al. 1993 s. 133 ff.), men inga säkra exempel på runinskrifter[2]. Det var därför en viss sensation när arkeologen Martin Rundkvist i juni 2015 meddelade att han hade upptäckt en runristning på *utsidan* av kastalen vid Stensö på Vikbolandet i Östergötland (Raä Östra Husby 59:1). Ristningen framkom i samband med en seminariegrävning och befinner sig strax under dagens markyta på tornet nordsida. Den är gjord i våt puts och mycket välbevarad. Det råder heller inte någon större tvekan om att den ska läsas **helk-** eller möjligen **helg-** (fig. 5), vilket i båda fall borde återge mansnamnet *Helge*. Namnet är välbelagt under medeltiden, men det bör nämnas att man i en medeltida inskrift hade väntat att finna det frikativa *g*-ljudet återgivet med **h-**runan, inte **k** eller **g**, som ju påminner mer om vikingatida runortografi. Dessutom kommer man lätt att tänka på de förflugna idéerna om en historisk bakgrund till eddadikten om Helge Hundingsbane förlagd just till Bråbygden, som var i svang under första hälften av 1900-talet (t.ex. Hederström 1917–19 2 s. 1 ff., Nordén 1929–43 1 s. 145 ff.). Frågan är därför om ristningen möjligen kan ha tillkommit i senare tid i samband med någon restaureringsåtgärd. I ATA finns dock inga som helst uppgifter om att några sådana arbeten skulle ha gjorts, men vid en analys av murbruksprover från ruinen har betong hittats i en trappa i kastalen (Ternström 1997 s. 5). Detta säger givetvis ingenting om åldern på bruket i den fog där runorna står, men det visar ändå att någon form av arbeten måste ha utförts under senare tid. En analys av sammansättning

Downloaded by 216.73.217.143 2026-11-04 08:43:25

av bruket från den plats där runorna är ristade kan förhoppningsvis svara på frågan om ristningen är gammal eller ej.

Avslutning

Putsristningarna i de svenska medeltidskyrkorna utgör ett källmaterial som ännu inte är fullständigt utforskat och där det säkert är möjligt att göra många nya och intressanta upptäckter. Det ovan behandlade nytillskottet av inskrifter från Gotland och Västergötland visar också att detta är ett textmaterial som kan förväntas öka ju mer uppmärksamhet det får.

Ser man till de nytillkomna putsinskrifterna så verkar vissa platser i kyrkorummet ha varit särskilt populära. Hit hör kyrkans portaler, men också väggytorna i koret och då gärna kring infällda nischer. Här finns det dock goda skäl att vara källkritisk. Det går inte utan en noggrann genomgång av restaureringsrapporterna att avgöra på vilka platser i kyrkorummet som medeltida puts har funnits bevarad. I flera fall rör det sig också om portaler och nischer som har upptäckts och tagits fram i samband med restaureringar, vilket kan betyda att man här varit mer uppmärksam än i andra delar av kyrkan.

Det är också viktigt att komma ihåg att runinskrifterna endast utgör en liten del av det som har ristats inne i kyrkorna. I den igensatta portalen i S:t Olofs kyrka i Falköping finns också ristningar av annat slag som latinska bokstäver, bomärken, teckningar, kors och andra symboler. Som runolog är man givetvis först och främst intresserad



Figur 5. De nyupptäckta runorna på kastalen vid Stensö, Ö. Husby socken, Östergötland. Foto Magnus Källström.

Downloaded by 216.73.217.143 2026-11-04 08:43:25

av runinskrifterna, men det idealiska vore egentligen att registrera och dokumentera alla typer av ristningar som förekommer på en viss skriftyta och försöka analysera och tolka dem tillsammans. I vissa fall är det tydligt att runristningarna relaterar till andra symboler som exempelvis de pentagram, som uppträder intill flera av **maria**-inskrifterna på Gotland. Förmodligen skulle man vid en närmare analys kunna finna fler sådana samband mellan text och bild. En svårighet är givetvis att ristningarna ofta har tillkommit under lång tid och att de representerar många olika situationer. En analys av en hel skriftyta kräver dessutom kompetens inom en rad olika områden som runologi, paleografi, latin, konstvetenskap, liturgi, medeltidshistoria, byggnadsarkeologi, etnologi, sjöfartshistoria etc. Det är alltså knappast något som kan göras av en enda person utan det krävs en grupp av forskare med olika specialistkunskaper. Här finns en intressant uppgift och stor utmaning för den framtida forskningen.

Magnus Källström är docent och runolog vid Runverket vid Riksantikvarieämbetets kulturvårdsavdelning
E-post: magnus.kallstrom@raa.se

Noter

1. En hel del av dessa inskrifter har jag skrivit om i Riksantikvarieämbetets blogg, K-blogg (se <http://www.k-blogg.se/author/makam/>

2. De uppgifter om »runinskrifter» i Kruttornets bottenvåning som nämns i a.a. s. 133 har jag i skrivandet stund inte haft möjlighet att kontrollera. I det preliminära manuset till GR 3 om-talas inga inskrifter från denna byggnad, men väl några runliknande, men mycket tveksamma tecken från "Huset med målningarna" (se GR 3 ms, Visby stad, s. 43 f.)

Downloaded by 216.73.217.143 2026-11-04 08:43:25

References

• Borgö, Louise & Boman, Cecilia, 2008: *Hall kyrka. Ut- och invändig restaurering 2007*. Länsmuseet på Gotland (ATA).

• Busch et al. 1993 = Busch, Peter von, Haasum, Sibylla & Lagerlöf, Erland, 1993: *Skeppsristningar på Gotland*. 1. uppl. Stockholm: Riksantikvarieämbetet.

• FMIS = Fornminnesinformationssystemet, Riksantikvarieämbetet. <http://www.fmis.raa.se/cocoon/fornsok/search.html>

• G + nummer = inskrift publicerad i GR.

• Gelotte, Hanna, 1999: *Träkumla kyrka. Invändig restaurering 1998. Dokumentation. 26/1 1999* (ATA dnr 312-627-2000).

• GR 1–2 = *Gotlands runinskrifter.* Granskade och tolkade av Elias Wessén, Sven B.F. Jansson & Elisabeth Svärdström. 1–2. 1962–78. Sveriges runinskrifter 11–12. Stockholm.

• GR 3 ms. = Preliminärt manuskript till den tredje delen av Gotlands runinskrifter av Helmer Gustavson och Thorgunn Snædal. Publicerat på Internet

• < http://www.raa.se/kulturarvet/arkeologi-fornlamningar-och-fynd/runstenar/digitala-sveriges-runinskrifter/>

• Gustavson, Helmer, 1968: *Rapport till Riksantikvarieämbetet* [rörande en förment runinskrift i Solna kyrka, Uppland] 14/6 1968 (ATA dnr 3480/68).

• Gustavson, Helmer & Snædal Brink, Thorgunn, 1979: Runfynd 1978, *Fornvännen* 74. S. 228-250.

• Hederström, Ture, 1917–19: *Fornsagor och Eddakväden i geografisk belysning med inledande namnundersökningar.* 1–2. Stockholm.

• Hellström, Olle, 1954: *Konserveringsrapport* [rörande Kinneveds kyrka, Västergötland] 29/1 1954 (ATA dnr 3021/57).

• Källström, Magnus, 2013: Nyfunna runor i Hejnum kyrka, i: *Byggnadshyttan på Gotland* 2011–2012. S. 79–84.

• Malkolmsson, Dan, 2006: Om kyrkan i Kinneved och dess dolda tecken, *Falbygden* 60 S. 79–87.

• Malkolmsson, Dan, 2007: Runor och andra putsristningar i Kinneveds kyrka i Västergötland, *Fornvännen* 101. S. 37–40.

• *Mästerby kyrka. Invändig restaurering* 1991–92. Dokumentation. Gotlands fornsal (inkom 11/12 1992) (ATA dnr 8510B).

• Nordén, Arthur, 1929–43: *Östergötlands järnålder*. 1–2. Stockholm: Författarens förlag.

• Olsson, Erik, 1956: *Konserveringsrapport* [rörande Sanda kyrka, Gotland] utan datum (ATA dnr 5815/56).

• Olsson, Erik, 1968: *Konserveringsrapport* [rörande Garde kyrka, Gotland] 14/12 1968 (ATA dnr 1427/69).

Downloaded by 216.73.217.143 2026-11-04 08:43:25

• *S:t Olofs kyrka, Falköping. Vägledning*. Falköping 1985.

• *Skaraborgs Läns Tidning* 2/7 1960 (Klipp i ATA).

• SvK = *Sveriges kyrkor.* Konsthistoriskt inventarium utg. av Riksantikvarieämbetet och Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien. 1912 ff. Stockholm.

• Ternström, Clas, 1997: *Rapport efter genomförd provtagning vid Stensö borgruin*, Östergötlands län, Norrköpings kommun, Östkinds härad, Östra Husby socken, RAÄ 59. (ATA dnr 421-1231-1997).

• Vg + nr = Nummer i *Västergötlands runinskrifter.* Granskade och tolkade av Hugo Jungner och Elisabeth Svärdström. 1940–70. Sveriges runinskrifter 5. Stockholm.

• Wideen, Harald, 1960: *P.M. rörande den pågående restaureringen av Falköpings kyrka*, 15/4 1960 (ATA dnr 2047/60).

• Vs + nr = Nummer i *Västmanlands runinskrifter*. Granskade och tolkade av Sven B. F. Jansson. 1964. Sveriges runinskrifter 13. Stockholm.

Downloaded by 216.73.217.143 2026-11-04 08:43:25

Downloaded by 216.73.217.143 2026-11-04 08:43:25